

ВАРИАНТТЫЛЫҚТЫҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ

Медетбекова П.Т.,
Әл-Фараби ат.Қазақ ұлттық университеті
medet73@mail.ru

Тіл динамикасын бейнелейтін заңды үрдістердің бірі вариативтілік екендігі белгілі. Оған тілдің тарихын және қазіргі жай-күйін зерттеушілер де айрықша назар аударуда. Лингвистикада варианттарды зерттеп, оның мәнін түсіндіруде түрлі қырынан қаралатындығы байқалады, себебі варианттылық мәселесі көпқырлы, ХХ ғасырдың ортасынан бастап қазіргі уақытқа дейін ол отандық және шетелдік ғалымдардың түрлі лингвистика салалары мен бірқатар аралас ғылымдардың зерттеу нысаны болып табылады. Варианттылық мәселесін қарастыруда әдеби норма мен лексикалық варианттылық өлшемдерін анықтау аса маңызды.

Қазақ тіл білімі ғалымдары еңбектерінде өзекті мәселе ретінде қарастырылатын орфографиялық норма, орфоэпиялық заңдылықтар тікелей түрде варианттылық жайларымен қабысып жатады. Жалпы тілдік норма, әдеби тіл нормасы, сөйлеу мәдениеті, тіл мәдениеті, орфографиялық норма, орфоэпиялық заңдылықтар мәселелерін тілдік бірліктердің варианттар түрінде өмір сүруі, түр өзгерткіштікке бейімдігі тудырады. Жалпы әдеби норма мен варианттылық мәселесінің тығыз байланыстылығын И. Ұйықбаев дәл сипаттайды: «Әдеби тіл нормасының дамуы варианттардың қызметімен тығыз байланысты болғандықтан, тілдегі сөз варианттарын зерттеу – жалпы тіл білімінің, тіл мәдениетінің ең басты проблемасының бірі» [1, 3].

Кейбір ғалымдардың пікірінше, варианттар – бұл мағынасы жағынан ұқсас тілдік бірліктер, сөздің дыбыстық материалдық формасының ұқсастығы мен айырмашылығы, оның мәнді белгісі емес, ал варианттылық – бір мағынаны білдірудің көптілігі жайында Л. Ельмслев, Л.П. Крысин, Н.Г. Михайловская және өзге де ғалымдар айтып кеткен. Басқа лингвистердің пікірінше, варианттар – мағына ұқсастығымен және жартылай сөздің дыбыстық құрамының өзгешелігімен сипатталатын бір сөздің әр түрлілігі, ал варианттылық – сөздің материалдық қабыршығының кейбір өзгерісі жайында К.С. Горбачевич, Л.К. Граудина, Р.П. Рогожникова сынды ғалымдардың зерттеулері дәлел. Д.Э. Розенталь мен М.А. Теленкованың пікірінше, “сөз варианттары” – бұл бір-біріне ұқсас морфемдік құрамды сақтаған жағдайдағы қандай да бір қатынаста ерекшеленетін сөздің түр өзгерушілігі”. Сөздік-анықтамалықта сөз варианттарының вариант-сөздердің бірнеше типтері ажыратылады, олар акцентологиялық сөз варианттары – “тек қана екпінмен ғана ажыратылатын түр өзгерушілік”, морфологиялық (грамматикалық) сөз варианттары – “көбіне род формасымен байланысты жалғау жүйесімен ажыратылатын сөздің түр өзгерушілігі”, орфоэпиялық сөз варианттары – “жазуда көрініс таппайтын сөздің түрліше айтылуы”; семантикалық сөз варианттары – “көп мағыналы сөздің әр түрлі мағыналары”; сөзтудырушылық сөз варианттары – “морфемалардың

ауысуымен байланысты түрөзгерушілік”, соңғысы, **фонетикалық** (фонематикалық) сөз варианттары – “сөздің дыбыстық жағының түр өзгерушілігі, сөздің морфологиялық алмасуы мен парадигматикалық өзгерістеріне тәуелсіз фонеманың құрамындағы өзгешеліктер” [2, 32-33].

Варианттылық құбылысына баса назар аударатын – социолингвистика. Бұл бағыттың құзырына тілдік саясат, тіл мен қоғам арасындағы өзара қатынастар, тілдік әлеуметтік аспектілер, әдеби норма, оның варианттары мен нормадан ауытқушылық мәселелері жататындығы белгілі. Социолингвистикалық аспектідегі тілдік вариативтілікті зерттеуге белгілі ғалымдар А.И. Домашнев, Н.Б. Мечковская, Г.В. Степанов, Н.М. Фирсова үлес қосты. Дегенмен Н.М. Фирсова атап көрсеткендей, социолингвистика “аумақтық және әлеуметтік кеңістіктегі тілдің ішкі вариативтілік мәселесіне, әсіресе ұлттық деңгейде тілде болатын процестерді зерттеуге” назар аударады [3, 128].

Отандық тіл білімінде “вариативтілік” терминіне неғұрлым дәл және толық анықтаманы “Словарь социолингвистических терминов” сөздігінің авторлары Э.Д. Сүлейменова мен Н.Ж. Шаймерденова береді. Олардың пікірінше, “вариативтілік” – бұл “тілдік және тіл бірліктерінің қолданылуы мен коммуникативтік қажеттілігін қамтамасыз ететін іргелі және әмбебап қасиеті”. Тілдің әрбір бірлігі, өз мағынасында өзгеріссіз қала отырып, көптеген варианттар түрінде өмір сүре алады, ал тілдің өзі сондай-ақ аумақтық, әлеуметтік, стилистикалық, функционалдық, ұлттық және басқа да тіл варианттары мен тілдің өмір сүру формалары түрінде де өмір сүреді. Ғылымда стратификациялық немесе әлеуметтік вариативтілікті бөледі, ол “түрлі әлеуметтік қабат пен әлеуметтік топ өкілдері арасында болатын тілдік және сөйлеу айырмашылықтары” дегенді білдіреді, сонымен қатар жағдаятты вариативтілік – “қандай да бір тілдік құралдарды әлеуметтік жағдаят пен мәнмәтінге байланысты қолдану” [4, 20-21].

Вариант және вариативтілік лингвистикада кең көлемде зерттеулер мен әр түрлі тұрғыдан қарастырыла алады. Бір дереккөздерде вариативтік сөйлеу құбылысы деп қарастырылса, енді біреулерінде тілге тән социолингвистикалық фактор ретінде түсіндіріледі. Сондықтан да Л.П. Крысиннің мына пікірін әбден орынды деуге болады, варианттарды зерттеудің қызықтылығы мен маңыздылығы “тек тілдің қолданылуының әлеуметтік факторларға тәуелділігі туралы тезистің иллюстрациясы ғана емес, әдеби тілдердің көпшілігіне тән вариативтілік олардың дамуы жолындағы кедергі емес, қалыпты құбылыс, оның негізі тіл жүйесінің маңызды қасиеттерінде және оның қарым-қатынас құралы ретінде қолданылу сипатында жатыр.

Әдебиеттер:

1. Ұйықбаев И. Қазіргі қазақ тіліндегі варианттылық проблемасы. – Алматы, 1967. – 3 б.
2. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Просвещение, 1985. – 339 с.
3. Фирсова Н.М. Языковая варитивность и национально-культурная специфика

речевого общения в испанском языке. – М.: Изд. РУДН, 2000. – 128 с.

4. Сулейменова Э.Д., Шаймерденова Н.Ж. Словарь социолингвистических терминов. – Алматы: Қазақ университеті, 2002. – 170 с.